

Dá se čeština číst odzadu?

(Poznámka k výuce češtiny pro cizince - Lída Holá)

Co je to v titulku za nesmyslnou otázku, podiví se jistě každý Čech, a podiví se samozřejmě právem. Pro cizince, který se rozhodl studovat češtinu, zní však odpověď na tuto otázku zcela jinak. Česká slova bude luštit "odzadu", tedy pomocí koncovek, určitě hezky dlouho: akuzativ se mu bude plést s genitivem, dativ s lokálem, a dokonce i lehký instrumentál a tu i onde odposlouchaný vokativ mu připraví nejednu horkou chvíli... Ale počkejme, přemýšlí takový svědomitý student, není těch pádů nějak málo? Ovšem, málem jsme zapoměli na nominativ. A právě zde skrývá kámen úrazu. My, čeští učitelé pro cizince, totiž pokládáme nominativní tvar podstatných jmen za tak samozřejmý a jednoduchý, že ho studentům často předkládáme jako jakýsi "pád bez koncovky". Mají ho ve slovníku, musejí se ho naučit a hotovo. "První pád" se tak stává pádem posledním, jakousi všední popelkou mezi pády. Cizinci studující češtinu však mají v nominativu singuláru neocenitelnou a bohužel často nedoceňovanou zásobárnu informací. Podobu nominativních tvarů podstatných jmen mohou totiž číst jako signál zpravující je o rodu substantiva a jeho tvrdosti či měkkosti. Tyto informace jsou naprosto nezbytným předpokladem k ohýbání substantiva a znalost rodu je klíčová i pro uplatnění vyššího pravidla shody rodu ve větě.

Mnozí si teď asi řeknou, že to jsou dávno známé banality, a já bych souhlasila - kdyby mezi mými studenty nebyli i absolventi celkem renomovaných kurzů, ve kterých se tak spěchalo se studiem "opravdových" pádů, že se na tyto skutečnosti prostě zapomělo. Důsledkem jsou pak zbytečně nesprávné a komické promluvy typu: "*včera v hospodě byl takový sympatická holka*"; "*byla jsem chudá student*", ale i "*to je dobrou kávu*", které už signalizuje hlubší nepochopení struktury jazyka.

Četla jsem kdysi o zajímavém testu inteligence. Testovaný při něm luští uměle vytvořený jazyk, o němž má jen několik málo informací, pomocí analogií a vazeb, které se snaží v textu vysledovat. Představíme-li si na místě tohoto jazyka češtinu, jistě nám neunikne nápadně vysoký počet souhlásek tam, kde se mluví o maskulinech, koncovek -a v kontextu feminin a koncovek -o u neuter. Dobře je to vidět na následujících větách:

Byl jednou jeden král/hrad a ten se jmenoval Karel/Karlštejn.

Byla jednou jedna královna a ta se jmenovala Anna.

Bylo jednou jedno město a to se jmenovalo Brno

Kromě gramatických jevů, zachycených ve výše uvedených větách, se s těmiž koncovkami setkáváme i u přičestí minulých v kondicionálu, u přivlastňovacích adjektiv a u krátkých tvarů adjektiv (velmi frekventované jsou zejména formy *rád* a *ráda*). Můžeme tedy konstatovat, že pro rozlišení rodu v češtině jsou tyto koncovky do značné míry typické. Ve výuce češtiny jako cizího jazyka, kde se student ocitá v pozici ne nepodobné onomu luštiteli, může tato skutečnost tvořit důležitý stavební prvek výuky. Zejména úplní začátečníci podle mých zkušeností podobný jednotící metodický princip velmi oceňují.

Tohoto jevu můžeme využít nejenom při výuce shody rodu ve větě, ale pomůže nám to i při osvojování nových substantiv. Substantiva s těmito typickými koncovkami můžeme totiž uvádět bez informace o jejich rodu a nechat studenty, aby jejich rodové zařazení s naší kontrolou určovali sami. Nově uváděná substantiva s těmito koncovkami tak nemusí doprovázet latinské zkratky rodů (rod značíme jen u slov s jinými nebo zavádějícími koncovkami), studenti si je osvojují aktivněji a lépe si uvědomují důležitost a důslednost uplatnění rodu ve větné stavbě.

Rod substantiv s typickými koncovkami tedy studenti pro jejich jednoduchost a četnost poznávají velmi lehce, zbývá ovšem ještě nemálo koncovek a slovtvorných přípon s jiným než typickým zakončením. I zde však většinou můžeme studentům pomoci odhadnout a následně si i snáze zapamatovat rod nově uváděných substantiv. Používám k tomu následující tabulky a vysvětlení, které zakládám na údajích z Retrográdního slovníku současné češtiny z roku 1986:

Maskulina životná	Maskulina neživotná	Feminina	Neutra
<i>zřídka -a, -e</i>	<i>výjimečně -a</i>	<i>často -ie, -ice</i>	<i>často -í</i>
		<i>často -ost</i>	<i>často -e/-ě</i>
		<i>často měkký consonant</i>	<i>zřídka -um, -a, -é</i>

- a, -e: u mužských životných substantiv často vlastní jména a profese (*Smetana, soudce...*)
- ie: vždy femininum (mafie, demokracie, galerie, alchymie, pneumonie...)
- ice: v názvu obce je to většinou plurál feminin, jindy velmi pravděpodobně singulár feminin (*Dejvice; silnice, lavice, vesnice...*)
- ost: velmi často femininum s abstraktním významem (*radost, starost, zodpovědnost, trpělivost...*)
- í: použito o lidech je to substantivizované adjektivum (*průvodčí, věřící*), jinak neutrum (*nádraží, náměstí, nábřeží, povolení, dědictví...*)

Mnohé z uvedených koncovek jsou samozřejmě typické i pro jiné slovní druhy (např. -e/-ě a -o pro adverbia), ale vzhledem k odlišnému užití těchto slovních druhů k jejich záměně se substantivy v naprosté většině nedochází. Je velmi dobré, když si studenti od první lekce vedou seznam těch slov, která mají rod "neodhadnutelný" (tj. typ *předseda/soudce, růže/píseň/kost* a *moře/kuře*). Časem získává většina z nich takovou zkušenost, že se v určování rodu mýlí překvapivě zřídka. Zdůrazňuji ovšem, že kontrola ve slovníku nebo ze strany učitele je vždy nezbytná.

Pro značení rodu a s ním spojených jevů využívám ve své připravované učebnici češtiny pro cizince barev. Princip je dětsky jednoduchý: modrá je pro "chlapečky" značí tedy rod mužský, růžová "pro holčičky", tedy pro rod ženský, a zelenou jsem vybrala pro rod střední. Kategorii životnosti odráží použití světlemodré pro maskulina životná a tmavomodré pro maskulina neživotná. Studenti mají většinou vizuální paměť (podle odborné literatury jí disponuje až 80 procent lidí). Využití barev proto velmi účinně usnadňuje zapamatování nového lexika. Barva upozorňuje na koncovky pro příslušný rod netypické - například slova *kámen, hospoda* a *jaro* jsou vytištěny černě, avšak slovo *kolega* (ale taky *pes* či *miláček*) je světlemodré, *kancelář* nebo *kombinace* růžové a *nádraží* nebo *slunce* zelené. Stejně barvy používám také v pádových schématech, kde značně usnadňují orientaci. S jejich pomocí si pak studenti osvojují i vyšší systémové pravidlo shody rodu ve větě.

Domnívám se, že zjednodušená pravidla pro odhadování rodu substantiv a především využití barev mají ve výuce češtiny své opodstatnění. I když se jimi výuka ulehčí, zbývá toho v našem jazyce k zapamatování až dost. Nezapomínejme navíc, že při promluvě se každý student cizího jazyka ocitá v určité časové tísní a potřebuje oporu v jednoduchých a názorných pamětních pomůckách. Čím snáze a spolehlivěji si studenti rod substantiva uvědomí a zapamatují, tím lépe jsou s ním schopni zacházet, skloňovat ho a uplatňovat shodu rodu ve větě. Je-li podle některých jazykovědců sloveso ve větě režisérem, který rozděluje role ostatním aktérům, můžeme říci, že v české větě je přítomen i režisér pomocný: jmenný rod, velmi často signalizovaný koncovkou nominativu. I to je důvod, abychom ve výuce češtiny pro cizince tento pád nezanedbávali, ale společně s našimi studenty jej "četli" odzadu.

(in: **Čeština doma a ve světě, časopis katedry českého jazyka FF UK Praha, 2/1999, s. 135-7.**)

Dostupné na <http://czechstepbystep.cz/cz/prouc/csman/csman.htm>, [cit.15. května 2010].